

DOI: 10.31866/2617-7943.4.1-2.2021.249081
УДК 069+904+719(049.32)

РЕЦЕНЗІЯ НА НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК «ВСТУП ДО МУЗЕЄЗНАВСТВА І ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА»

Світлана Іванисько^{1а}, Павло Шидловський^{2а}

¹ Кандидат історичних наук; e-mail: s_ivanyisko@knu.ua; ORCID: 0000-0003-3824-1371

² Кандидат історичних наук, доцент кафедри археології та музеєзнавства;
e-mail: prehist@knu.ua; ORCID: 0000-0001-6771-812X

^а Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Рецензія на навчальний посібник: Вступ до музеєзнавства і пам'яткознавства : навч. посіб. / за наук. ред. О. М. Гончарової, С. Ж. Пустовалова. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. – 490 с.

Навчальний посібник «Вступ до музеєзнавства і пам'яткознавства» під науковою редакцією доктора культурології, професора Олени Миколаївни Гончарової та доктора історичних наук, доцента Сергія Жановича Пустовалова присвячений актуальним питанням музейної та пам'яткоохоронної галузі, історії та теорії музейної справи, викладання археології для музейників, законодавчого забезпечення музейної галузі, експертизи історико-культурних цінностей; представляє погляди провідних українських та світових науковців і практиків щодо розв'язання актуальних проблем зазначеної тематики. Посібник адресований студентам, аспірантам профільних закладів вищої освіти, працівникам музейних та пам'яткоохоронних установ. Уперше в підручнику комплексно викладено основи обох складових спеціальності – як музейної справи, так і пам'яткознавства.

Рецензований посібник має чітку структуру. Складається з передмови, шести розділів і відомостей про авторів. Композиційно всі розділи написані за одним планом: матеріал лекції, питання для самоперевірки, завдання для самостійної роботи, питання для підсумкового контролю знань студентів. Завершує розділи список використаної літератури, на яку в тексті наведено посилання. Лекції доповнені слушними вставками у вигляді таблиць, малюнків, які сприяють засвоєнню наведеної інформації. Обсяг навчального посібника становить 490 сторінок.

Перший розділ «Законодавче забезпечення музейної та пам'яткоохоронної діяльності» охоплює п'ять підрозділів: 1) пам'ятки всесвітньої спадщини в контексті принципів ICOMOS та законодавства України; 2) законодавчі основи охорони культурної спадщини в діяльності міжнародних неурядових організацій; 3) законодавство України в галузі охорони культурної спадщини (кінець ХХ – початок ХХІ ст.); 4) законодавчі терміносистеми музейної справи та пам'яткоохоронної

діяльності; 5) музеї України у системі публічного управління та адміністрування: нормативно-правовий дискурс. Розділ присвячений законодавчим основам охорони культурної спадщини, пам'яткам всесвітньої спадщини в Україні. Тут схарактеризовано пам'ятки України, що занесені до переліку всесвітньої спадщини, проблеми номінації пам'яток і забезпечення їх збереженості; подано аналіз діяльності міжнародних організацій у сфері розвитку музейної справи й охорони пам'яток, а також норм, що регулюють міжнародну політику в цих галузях. У підрозділі «Законодавство України в галузі охорони культурної спадщини (кінець ХХ – початок ХХІ ст.)» висвітлено основні законодавчі положення зі збереження культурної спадщини. Автори подають коротку історію формування українського законодавства в пам'яткоохоронній галузі, визначають основні принципи державної політики в пам'яткоохоронній галузі. Заслугою авторів є те, що українське законодавство подають у контексті європейського законодавства щодо охорони культурної спадщини. Підрозділ «Законодавчі терміносистеми музейної справи та пам'яткоохоронної діяльності» містить доволі громіздкий, але цікавий аналіз термінології, пов'язаної з культурною спадщиною, рекомендації щодо її впорядкування та покращення. У підрозділі «Музеї України у системі публічного управління та адміністрування: нормативно-правовий дискурс» висвітлено систему державних органів і питання управління сферою охорони культурної спадщини та музейної справи, напрями національної музейної політики. Слід зазначити, що автори посібника використовують не чинну назву центрального державного органу влади, що регулює політику у сфері музейної справи й охорони пам'яток, – Міністерство культури України.

У другому розділі «Музейна діяльність: теорія та історія» розглянуто музей як соціокультурний інститут. Він містить сім підрозділів: 1) музей як соціокультурний інститут. Генеза та еволюція музею; 2) історія розвитку музеїв в Україні; 3) становлення та розвиток музеєзнавства; 4) соціальні функції музеїв; 5) теоретичні дослідження музейної діяльності; 6) музейний простір у контексті культурологічних досліджень; 7) музеєзнавство в гуманістичній концепції освіти.

На початку розділу автори навели коротку історію розвитку й еволюції музею, особливу увагу приділивши художнім музеям і практично не торкаючись питань появи та розвитку музеїв науки й техніки. Доволі цікавим є підрозділ «Історія розвитку музеїв в Україні», в якому висвітлено особливості існування музеїв України в окремих регіонах і в різні часи. Автори згадали видатних фундаторів музеїв, наприклад, М. Біляшівського, В. Хвойку, Д. Щербаківського, Б. Ханенка, М. Терещенка та інших. Виділяють три періоди становлення мережі музеїв в Україні – дорадянський, радянський і часів незалежності, кожен з яких характеризувався своїми завданнями та виконанням відповідних функцій. Значну увагу приділено сучасним проблемам музеїв України, наголошено на тому, що музей має розвиватися в цифровому просторі, активно впроваджувати маркетингові технології тощо. Підрозділ «Становлення та розвиток музеєзнавства» присвячений історії становлення музеєзнавства (музеології) як науки, її місцю серед інших наук, проблемам розробки теоретичних засад у вітчизняній і світовій історіографії. Назва підрозділу «Соціальні функції музеїв» повністю відображає його зміст: розглядають процес від початків усвідомлення ролі музеїв

для розвитку суспільства до сучасного бачення музею як закладу культури, що покликаний служити суспільству. У підрозділі «Теоретичні дослідження музейної діяльності» викладено основні напрями музеєзнавства, теоретичне обґрунтування музейної науки, проблеми розробки термінологічного апарату; особливу увагу автори приділяють концепціям екомuzeології та нової музеології. На нашу думку, матеріал цього підрозділу доповнює підрозділ «Становлення та розвиток музеєзнавства» і їх доцільно було б об'єднати. Підрозділ «Музейний простір у контексті культурологічних досліджень» є досить специфічним, обґрунтовує розширення терміна «музейний простір» на нематеріальне та духовне середовище.

Третій розділ «Прикладне музеєзнавство» містить одинадцять підрозділів: 1) науково-дослідна робота музеїв; 2) науково-фондова робота музеїв; 3) експозиційна діяльність музеїв; 4) інноваційні технології музейної експозиції; 5) екскурсійна діяльність музеїв; 6) культурно-освітня робота музеїв; 7) сучасні музейні атракції; 8) проектування архітектурних форм музеїв; 9) інноваційні технології в сучасному музейному просторі; 10) соціально-культурне проектування в музейних закладах; 11) зарубіжні виставкові музейні проекти як засоби формування позитивного іміджу держави. Це один з основних розділів. Він налічує 136 сторінок і охоплює всі практичні сфери діяльності музеїв.

На початку розділу наведено характеристику поняття «науково-дослідна робота», висвітлено особливості наукової роботи музеїв, основні напрями досліджень у музеях, починаючи з етапу проектування закладу, комплектування колекції, збереження музейних предметів, побудови експозиції тощо. Зважаючи на те що музейний предмет є першоджерелом спеціалізованих наукових досліджень, вказуючи на важливість правильної атрибуції предметів, логічним стало продовження в підрозділі «Науково-фондова робота музеїв». Автори схарактеризували поняття «фонди музею», навели структуру фондів та їх ієрархію, визначили способи й шляхи комплектування фондів. Відмічено основну особливість, якою музеї відрізняються від інших закладів культури, – наявність музейної колекції. Подано визначення видів музейних предметів. Детально схарактеризовано фондово-облікову документацію. Текстовий матеріал підрозділу доповнюють схеми, що покращує розуміння викладеного матеріалу. Визначено засади та методи створення музейної експозиції – у посібнику представлено основні підходи до визначення мети музейної експозиції, методи її організації, експозиційні прийоми. Чи не вперше представлено в посібнику тему сучасних музейних атракцій, що доповнена реальними прикладами підвищення сервісних аспектів музею. Також визначено та схарактеризовано основні форми сучасних музейних атракцій: 1) театралізована екскурсія; 2) ярмарок; 3) карнавал; 4) журфікс; 5) літературні читання; 6) воркшоп тощо. Детально подано та схарактеризовано види екскурсій, їх комунікаційні аспекти, культурно-освітню роботу музеїв, зокрема музейну педагогіку.

Практично вперше в Україні до навчального посібника включено принципи й особливості проектування музеїв. Простежено історію становлення музейного проектування. Визначено, що на сьогодні принципи проектування архітектурних форм музеїв базуються на використанні архітектури музею як інструменту стратегічного розвитку. Окрему увагу приділено сучасним тенденціям

з проектного менеджменту та їх застосуванню в музейній справі. Прикладом, що надихає, для музейних працівників можуть стати описані в підрозділі «Зарубіжні виставкові музейні проекти як засоби формування позитивного іміджу держави» виставки предметів із музейних закладів України, що були проведені протягом 2002–2014 рр. у країнах Європи та Азії, окрему увагу приділено можливостям презентувати українську культуру через вебсторінки музеїв.

У четвертому розділі «Теоретико-методологічні проблеми археології та пам'яткознавства» основна увага приділена археології та пам'яткознавству як навчальній дисципліні. Складається з чотирьох підрозділів: 1) археологія та музеєзнавство в науковому дискурсі; 2) археологія як навчальна дисципліна у системі освіти; 3) пам'яткознавство як наука про колективну пам'ять; 4) пам'яткознавство як навчальна дисципліна. Викликають зацікавлення висновки про те, що прискорений розвиток музейної справи за минулі 50–100 років є результатом приділення особливої уваги до минулого, появи в більшій кількості людей вільного часу та ін. Проте які б нововведення нині не запроваджували в музейній справі, головною надалі постає теоретизація музеєзнавчих досліджень, їх міждисциплінарність, фундація музеології. Автори ставлять за мету означити галузь наукового знання, предметом дослідження якої є колективна пам'ять, окреслити коло пам'яткознавчих дисциплін і демонструють новий погляд на пам'яткознавство як науку, визначаючи її основне завдання, об'єкт та сутність.

Цікавим є підрозділ «Археологія як навчальна дисципліна у системі освіти», присвячений викладанню археологічних дисциплін у закладах вищої освіти. Серед цілої низки нерозв'язаних проблем археології наголошують тільки на спірних питаннях археології доби палеометалів, особливо на питанні подавлення давньоюмної та катакомбної археологічних культур. При аналізі особливостей викладання археології надають детальну інформацію про проблеми датування та географічного поширення культур доби бронзи, у той час як проблемним питанням інших епох не приділено уваги. На нашу думку, бажано було б подати більш розгорнуту картину зміни парадигм у вітчизняній археологічній науці на зламі тисячоліть і яким чином ця зміна відобразилася на процесі викладання дисципліни. Завершується цей підрозділ описом курсів з експертної оцінки давніх речей. Ця частина певною мірою повторюється в першому підрозділі шостого розділу, який безпосередньо присвячений експертизі археологічних колекцій музеїв.

Досить яскравим є підрозділ «Пам'яткознавство як наука про колективну пам'ять», в якому автори, на противагу до традиційних визначень, пропонують власне розуміння поняття «культура» як процес адаптації людей у межах суспільних відносин, що робить зміст цього поняття дещо вужчим від загальноприйнятого.

Повністю погоджуємося з думками авторів про те, що ідеологічні засоби формування колективної пам'яті довели свою неефективність у довготривалій перспективі. Досить різкою, але багато в чому справедливою є теза про те, що в переважній більшості представники науки не ставлять за мету формування об'єктивної картини історичної дійсності, а виконують обслуговувальну щодо ідеології функцію. Дуже вдало проведено протиставлення між «політи-

кою пам'яті», що не потребує опертя на об'єктивну інформацію про минуле та пам'яткознавством, у фокусі дослідження якої є «колективна пам'ять», у формі опредмечених історико-культурних цінностей. «Дослідники політики пам'яті майже не приділяють уваги пам'яткам, що є автентичними джерелами колективної пам'яті та джерельною базою її наукових інтерпретацій», – зазначено в посібнику (с. 271). Автори пропонують відійти від трактування пам'яткознавства як науки лише про пам'ятки і визначити колективну пам'ять як предмет цієї дисципліни, яку розглянуто як частину культурології.

Натомість визначення терміна «історико-культурна пам'ятка», подане у наступному підрозділі «Пам'яткознавство як навчальна дисципліна», має дещо перевантажений вигляд у термінологічному плані: «зафіксоване у формі застиглої предметності герменевтичне (науково-інтерпретаційне) автентичне джерело соціально значимої інформації, істотної для перебігу історико-культурного процесу» (с. 277). Не заперечуючи це визначення в цілому, слід зазначити, що таке нагромадження термінів не сприяє розумінню суті дефініції і породжує низку запитань на кшталт: чи є соціально значуща інформація, яка не істотна для перебігу історико-культурного процесу? Істотної для перебігу процесу в минулому, чи сьогоденні? Які критерії соціальної значущості та істотності інформації? Таке розлоге визначення дуже важко буде імплементувати в навчальні матеріали та юриспруденцію, які потребують чіткості й зрозумілості у викладі основних положень.

Викликає схвалення висновок про те, що охороні та захисту має підлягати не одинична нерухома пам'ятка або «предмет охорони», а середовище, без якого неможливе існування пам'ятки в принципі. Важко собі уявити захист тільки культурного шару археологічної пам'ятки без збереження геологічних нашарувань, історичного ландшафту та топографічних особливостей місцевості.

Розкрити сутність охорони культурної спадщини, схарактеризувати діяльність музеїв-заповідників та музеїв-скансенів – головна мета п'ятого розділу «Охорона та використання культурної спадщини», що складається з чотирьох підрозділів: 1) охорона культурної спадщини ЮНЕСКО в Україні; 2) музеї-заповідники України; 3) музеї-скансени: історія, сучасність та перспективи розвитку; 4) напрямки розвитку скансенів в Україні: експериментальне моделювання ремесел. Розділ присвячений таким формам збереження нерухомих пам'яток, як перетворення їх на музейний заклад.

Матеріал підрозділу «Охорона культурної спадщини ЮНЕСКО в Україні» ґрунтується з першим розділом посібника, висвітлює основні міжнародні конвенції щодо всесвітньої спадщини, проблеми збереження пам'яток, внесених до переліку всесвітньої спадщини в Україні. Перспективним для практичного застосування є матеріал про вимоги ЮНЕСКО щодо включення об'єктів до Списку культурної спадщини, про особливості структури номінаційного дос'є. Колектив авторів звертає увагу на те, що міжнародні контакти українських пам'яткоохоронців розвиваються досить інтенсивно, проте є брак системного підходу та належної державної підтримки. Історія розвитку музеїв-заповідників, їх класифікація, перелік і зазначення особливостей науково-проектної документації дають змогу належним чином оцінити масштаби історико-культурного

надбання нашої країни. Значну увагу приділено музеям-скансенам та особливостям їх розвитку, діяльності, подальших перспектив розвитку. Наведено та проілюстровано приклади експериментального моделювання: залізоробного виробництва, гончарства, бортництва й медоваріння. Наведені напрями є актуальними, оскільки експериментальне моделювання процесів давньоруського виробництва та промислів ставить за мету максимально відтворити середньовічну атмосферу, систематизувати інформацію про поширені види ремесел, їхні функції. Автори вважають, що музеї-скансени є найатрактивнішими типами музеїв.

Останній шостий розділ «Експертиза музейних колекцій» містить сім підрозділів: 1) експертиза археологічних колекцій музеїв; 2) експертиза нумізматичних колекцій музеїв; 3) експертиза та музеєфікація зброї; 4) експертиза пам'яток меблярського мистецтва; 5) експертиза пам'яток образотворчого мистецтва; 6) експертиза іконопису; 7) експертиза та музеєфікація пам'яток науки та техніки.

Подібний розділ з таким широким охопленням різних напрямів експертизи є першим в Україні. Це результат багаторічної праці кафедри музеєзнавства КНУКІМ. Розглянуто та схарактеризовано теоретичні засади експертизи (матеріал, технологія, форма, збереженість). Автори розкривають суть експертизи колекцій нумізматики, зброї, книг, меблів, пам'яток ювелірного й образотворчого мистецтва. Звернено увагу на види підробок давніх предметів та наведено найбільш яскраві приклади та способи їх виявлення. Для кращого розуміння та засвоєння теоретичних положень додано рисунки основних типів предметів за окремими епохами.

Підрозділ «Експертиза археологічних колекцій музеїв» побудований за хронологічним принципом: доба каменю та бронзи – доба раннього заліза – пам'ятки давніх слов'ян та Київської Русі. Впадає у вічі різний принцип у подачі матеріалів первісної археології та археології раннього залізного віку – середньовіччя. Якщо у параграфах, присвячених розгляду доби каменю та бронзи, подається детальний опис технологічних особливостей виготовлення предметів з різних матеріалів, типологія та сировинний аналіз, то наступні частини підрозділу є коротким переказом хронологічної послідовності археологічних явищ й особливостей матеріальної культури. Зокрема, у частині, присвяченій первісній археології, проаналізовано обробку ізотропних матеріалів, каменю, кістки, дерева, виготовлення кераміки, металургію та металообробку, гутне ремесло. Водночас у частині, що присвячена добі раннього заліза, окремими підтемами є такі: початок раннього залізного віку, передскіфський період, скіфський період, сарматський період. Виклад супроводжується розлогими цитатами Геродота, Страбона й інших давніх джерел, описом хвиль міграцій різних народів. Отже, постає питання щодо змістовного зв'язку цієї частини з провідною темою підрозділу, а саме експертизою археологічних колекцій музеїв. У зв'язку з цим створюється враження про відсутність внутрішньої логіки та цілісності у вказаному підрозділі, а сам пропонований матеріал перевантажено інформацією, яка не має прямого стосунку до експертної оцінки археологічних колекцій. Слід відзначити, що всі підрозділи наповнені цікавими інформативними особливостями, класифікаціями, унікальними характеристиками, численними ілюстраціями.

Відомості про авторський колектив охоплюють список авторів і співавторів, їх наукові звання, місце роботи і перелік підрозділів, роботу над якими здійснив зазначений науковець.

Кожний окремих підрозділ можна розглядати як самостійний, що уможлиблює його використання в різних курсах зі спеціальності «Музеєзнавство, пам'яткознавство».

Слід відзначити значну роботу авторів щодо систематизації відомих підходів під час визначення основних напрямів музеєзнавства як науки та музейництва як сфери діяльності, пам'яткознавчої роботи, упорядкування наявної термінології в галузі. Розкрито особливості сучасного стану музейної та пам'яткоохоронної діяльності в Україні в контексті світових тенденцій.

У цілому навчальний посібник «Вступ до музеєзнавства і пам'яткознавства» є оригінальним виданням і має високу навчально-методичну цінність, буде корисним для викладачів та здобувачів освіти зі спеціальності «Музеєзнавство, пам'яткознавство», а також для фахівців-практиків.

